

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

ПОСТІНДУСТРІАЛЬНА МОДЕЛЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ І РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ВІДНОСИН КАПІТАЛІСТИЧНОЇ ВЛАСНОСТІ

POST-INDUSTRIAL MODEL OF FUNCTIONING AND DEVELOPMENT OF THE CAPITALISTIC PROPERTY RELATIONS SYSTEM

УДК 330.113.4:330.117

DOI <https://doi.org/10.32843/bses.52-1>

Овечкіна О.А.

к.е.н., доцент кафедри економіки
і підприємництва
Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля

Маслош О.В.

к.х.н., доцент кафедри економіки
і підприємництва
Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля

Левченко І.І.

студентка
Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля

Ovechkina Olena

Volodymyr Dahl East Ukrainian
National University

Maslosh Olha

Volodymyr Dahl East Ukrainian
National University

Levchenko Irina

Volodymyr Dahl East Ukrainian
National University

Статтю присвячено дослідженню особливостей сучасної постіндустріальної моделі відносин власності. З'ясовано, що дана модель утворилася під впливом змін у ендогенних чинниках виробництва в умовах переходу до інформаційно-знаннєвої економіки. Показано, що реалізація цієї моделі власності передбачає появу позитивних і негативних синергетичних ефектів за взаємодії інститутів, влади, управління, праці. Описано інституційно-функціональну структуру відносин експлуатації. Показано, що в інформаційній економіці посилюються економічні та позаекономічні форми примусу як інструменти глобальної «комунікативної експлуатації» національними і світовими монополіями масової Інтернет-аудиторії. Доведено, що подальші дослідження пов'язані з вивченням змін базових інститутів і відносин власності в умовах переходу до комунікативно-інформаційного капіталізму як нового етапу еволюції економіки знань.

Ключові слова: постіндустріальна модель власності, економіка знань, інформаційна економіка, інтелектуально-креативні ресурси, інституційно-функціональна структура відносин експлуатації, синергетичні ефекти, комунікативно-інформаційний капіталізм, комунікативна експлуатація.

Статья посвящена исследованию особенностей постиндустриальной модели отноше-

ний собственности. Выяснено, что данная модель образовалась под влиянием изменений в эндогенных факторах производства в условиях перехода к информационно-знаний экономике. Показано, что реализация этой модели предусматривает появление положительных и отрицательных синергетических эффектов при взаимодействии институтов, власти, управления, труда. Описана институционально-функциональная структура отношений эксплуатации. Показано, что в информационной экономике усиливаются экономические и внеэкономические формы принуждения как инструменты глобальной «коммуникативной эксплуатации» монополиями массовой Интернет-аудитории. Доказано, что дальнейшие исследования связаны с изучением изменений базовых институтов в условиях коммуникативно-информационного капитализма как нового этапа эволюции экономики знаний.

Ключевые слова: постиндустриальная модель собственности, экономика знаний, информационная экономика, интеллектуально-креативные ресурсы, институционально-функциональная структура отношений эксплуатации, синергетические эффекты, коммуникативно-информационный капитализм, коммуникативная эксплуатация.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the functioning of the system of relations of modern capitalistic property. It has been found that the post-industrial model of these relations has been formed under the influence of changes in endogenous factors of production and is the basis of the information-knowledge economy. It is proved that the intellectualization of the human factor of production causes qualitative and quantitative changes in the institutional and social status of employees as owners of intellectual and creative resources. The article shows that the post-industrial model of reproduction of capitalistic property implies the emergence of a series of synergetic effects through the interaction of the institutes of property, power, management, and labor institutions. The article shows that the positive nature of synergetic effects is due to the dominance of economic and political interests of representatives the institutes of property and power. It is proved that synergetic effects can have a dual nature (external positive and internal conflict). The positive effect in the interaction of the institutions of property-power-management-labor is manifested in the socialization of hired labor, the improvement of the social and property status of the hired personnel of capitalistic enterprises. The negative effect is related to the deployment of globalization-information processes, which exacerbate the internal conflict of relations between employers and owners of resources and employees and non-owners at the level of enterprises, national economy, world economy. The article provides and characterizes the institutional and functional structure of operational relations in the information model of the economy. It has been shown that post-industrial ownership model is increasing economic forms of coercion and new non-economic forms are emerging, which is confirmed by the emergence of so-called "communicative exploitation" by national and world monopolies of mass internet audiences. It is proved that further research can be associated with an in-depth study of changes in basic institutions in the context of communicative and information capitalism as a new stage in the evolution of the knowledge economy.

Key words: post-industrial model of property, knowledge economy, information economy, intellectual and creative resources, institutional and functional structure of relations of exploitation, synergetic effects, communicative-information capitalism, communicative exploitation.

Постановка проблеми. Економіка постіндустріального типу, що активно розвивається в ХХІ ст., вивчається фахівцями різних галузей знань. Головні акценти робляться на дослідженні змін у характері найманої праці, поведінці найманих робітників, зумовлених дією внутрішньонаціональних чинників (автоматизацією й роботизацією

виробництва, змінами інституційних статусів власників і невластників ресурсів, трансформацією світогляду й культурних цінностей суспільства), а також впливом зовнішніх чинників (глобалізацією інформаційно-комунікаційних процесів, трансмонопользацією і регіоналізацією-глокалізацією світогосподарських зав'язків тощо) [1–3].

Із приводу сказаного слід відзначити, що дослідження сучасних трансформацій в економічних системах багатьох країн має пов'язуватися з розв'язанням питань щодо: а) вивчення нових умов реалізації економічних і юридичних відносин капіталістичної власності під час переходу від моделі демократичного капіталізму кінця ХХ ст. до знаннєвої капіталістичної економіки й надалі до інформативно-комунікативного капіталізму (так званої «диджитальної економіки») початку ХХІ ст.; б) виявлення й оцінки можливих змін базисної інституціональної конструкції «власність – влада – управління – праця» за активізації реальних трансформаційних процесів в економічних відносинах власності, зумовлених стрімкоподібним розвитком чинників виробництва, тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вітчизняні дослідники відзначають, що з формуванням постіндустріального (інформаційного) суспільства й відповідної моделі економіки (інформаційної, знаннєвої) [4] відбуваються зміни інституту праці, який за умов індустріального суспільства мав відверто похідний характер [5]. Схожої думки дотримуються російські вчені, які з політико-економічного погляду характеризують інформаційно-знаннєву економіку як важливий етап трансформації базових інститутів, набуття постіндустріальною моделлю економіко-правових відносин власності принципово нових рис відповідно до якісних змін чинників виробництва. Порівнюючи капіталістичну власність індустріального й постіндустріального видів, російські вчені Д.П. Фролова, Д.А. Шелестова, Е.М. Сарайкіна, Т.Ю. Черкашина, Г.Б. Клейнер [6–8] у своїх наукових працях надають характеристику знань як нового інтелектуально-креативного ресурсу (творчих здібностей або творчого елементу людського фактору виробництва), доводячи, що інтелектуалізація значної кількості видів професійної діяльності здійснює суттєвий вплив на комплекс відносин інформаційно-знаннєвої економіки, передусім на інституціональний статус представників інтелектуального капіталу, соціальні статуси й взаємовідносини власників і невластників факторів і результатів високотехнологічного та інтелектуальноємного виробництва тощо.

Постановка завдання. Метою дослідження є розроблення постіндустріальної моделі функціонування системи відносин капіталістичної власності з виявленням особливостей її подальшого розвитку. Для досягнення поставленої мети необхідне розв'язання таких питань: 1) поглиблення загальної характеристики інформаційно-знаннєвої економіки з погляду розвитку основних структурних елементів людського чинника виробництва; 2) визначення ефектів, що виникають у сучасній моделі функціонування капіталістичної власності; 3) дослідження змін в інституціонально-функціо-

нальній структурі відносин експлуатації у постіндустріальній економіці.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Розробниками концепції економіки знань поява цієї моделі економічної системи пов'язується з кардинальними змінами ендогенних чинників виробництва, передусім людського фактору, якому надається поглиблена й розгорнута характеристика. У структурі людського фактору розглядається такий новий його елемент, як інтелектуально-креативний ресурс (творчі здібності власників висококваліфікованої робочої сили). Розумова праця визначається як процес використання інтелектуально-креативного ресурсу, а знання – як продукт розумової праці, невід'ємної від їх носія (творця) [7, с. 12]. Водночас знання, що втілені в інноваційних продуктах, досліджуються як: а) об'єкт відносин інтелектуальної власності, що закріплюється в «пучках» майнових правомочностей [9, с. 25] і впливають на інституціональний статус власників інтелектуально-креативного ресурсу; б) специфічний товар, від конкурентоспроможності якого залежить стійкість економічного статусу індивідуальних агентів, фірм, регіонів, країн і навіть макро-регіонів та всього світу [6, с. 8–9]. Визначається, що в системі нового постіндустріального суспільства змінюється також соціальний статус людей як продуцентів знань, а також інших економічних агентів і структур, діючих на «арені обміну знаннями між суспільними групами» [10, с. 212].

Властивості інформації, відзначається у дисертаційній роботі Н.Р. Шевко, зумовлюють подальший процес розщеплення (дифузії) основних правомочностей власності (права володіння, управління, використання), адже з'являється право на так звану «капітальну цінність», тобто на отримання частки рентного доходу від реалізації інформаційно (інтелектуально) насичених благ [9, с. 26]. Перехід до постіндустріальної економіки базується, таким чином, не лише на змінах чинників виробництва, а й супроводжується певними зрушеннями у системі відносин капіталістичної власності, появою нових правомочностей власників і невластників факторів і результатів виробництва, що зумовлює відповідні модифікації у системі відносин капіталістичної експлуатації.

Аналіз праць вітчизняних і зарубіжних учених з означених вище дослідницьких питань дав змогу розробити постіндустріальну модель капіталістичної власності, яка в узагальненому вигляді представлена на рис. 1.

Згідно з рис. 1, у процесі формування постіндустріальної моделі капіталістичної власності виникає декілька синергетичних ефектів взаємодії базисних інституцій. Синергетичні ефекти (системні, або емерджентні), як відомо, являють собою особливі результати поєднання (з'єднання,

інтеграції, злиття) окремих частин в єдину систему (з виникненням нових якостей отриманої системи) [11]. Так, синергетичний ефект під час використання сукупного матеріально-технічного чинника пов'язаний із використанням інтелектуально-креативного ресурсу і знаніємних матеріальних ресурсів за умов найма переважно складної праці, відмітними ознаками якої є високий продуктивний і дохідно-генеруючий потенціали [4, с. 39]. Синергетичний ефект інституту власності та інституту праці виникає за умов участі найманих робітників у дрібному акціонуванні власної або навіть чужої компанії, причому зміни їхнього соціального статусу значно «запізнюються».

Синергетичний ефект взаємодії інституту управління та інституту праці проявляється у створенні внутрішніх продукто- і дохідногенеруючих факторів підприємства. Продукто-генеруючий чинник формується завдяки регламентації трудових процесів, дотримання режиму праці, стимулювання зростання її продуктивності. Дохідно-генеруючий чинник утворюється в процесі формування інтелектуального, соціального та інноваційного капіталів підприємства, використання яких забезпечує: а) генерацію додаткового потоку доходів, пов'язаного з реалізацією прав власності на інноваційні інтелектуальні та інтелектуальноємні продукти; б) мобілізацію і концентрацію вільних

фінансово-кредитних ресурсів, залучених завдяки підвищенню рентабельності наукоємного виробництва [4, с. 45].

Якщо інтелектуальний, соціальний та інноваційний капітали формуються і використовуються лише в інтересах власника чинників виробництва в союзі з менеджерським корпусом, то це не лише гальмує, а й деформує процес соціалізації найманої робочої сили, за яким індивід-невласник у статусі «людини капіталу» та «людини праці», за термінологією прихильників сучасного демократичного капіталізму, не стає «людиною соціуму», а залишається складовою частиною соціального капіталу підприємства, функціонуючого виключно в інтересах роботодавця-власника. Як «людина соціуму» найманий робітник має стати вихідним елементом соціального капіталу суспільства, тобто відновити свою соціальну значимість (незамінність) для соціуму як володаря своїх унікальних інтелектуальних здібностей [12, с. 11, 25–26].

Процес соціалізації найманої робочої сили під впливом інтелектуалізації праці був досліджений у працях видатного вченого Зигмунта Баумана, який поділив найманих робітників на чотири групи (категорії): а) власники висококваліфікованої робочої сили – творці нових ідей і способів їх перетворення на корисні речі; б) працівники сфери освіти або функціонери «держави благоденства»;

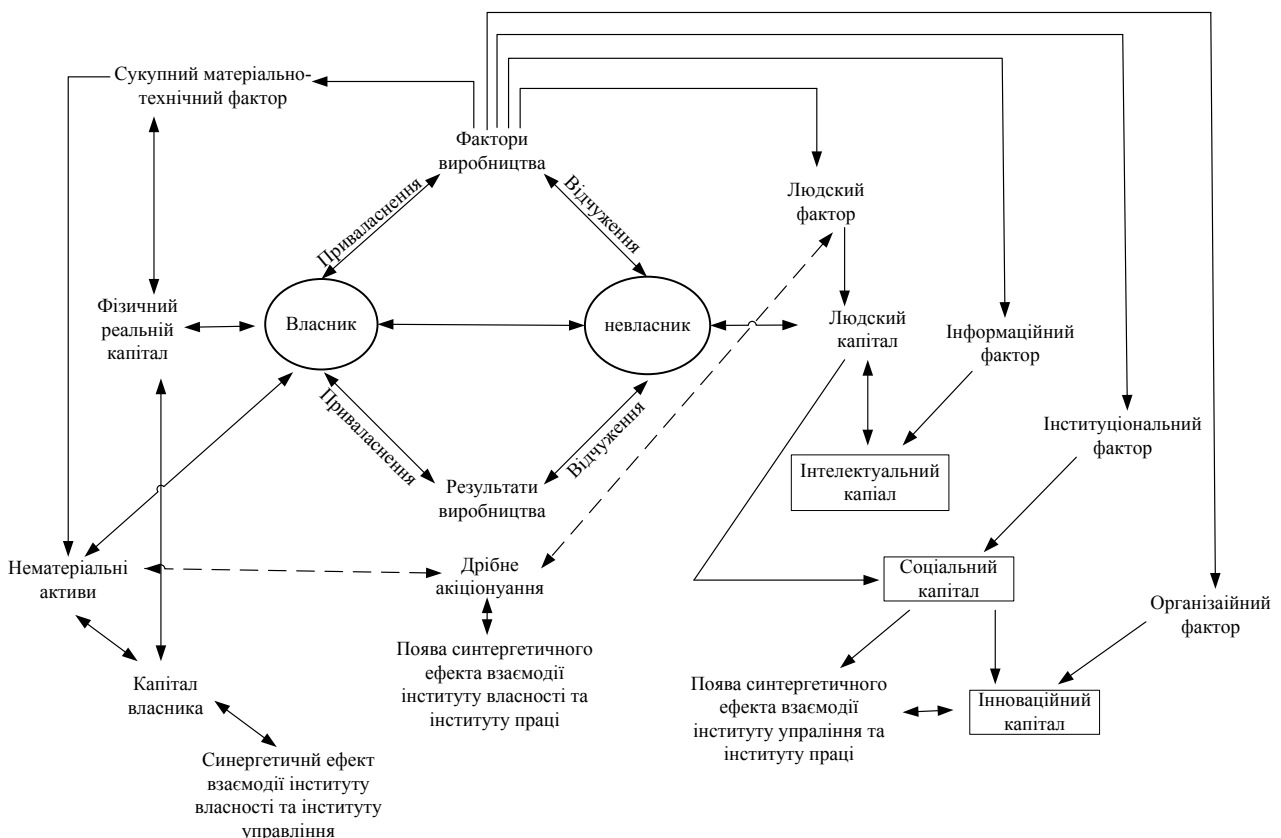

Рис. 1. Постіндустріальна модель функціонування капіталістичної власності

Джерело: розроблено авторами

в) особи, зайняті у сфері «особистих послуг» (торговці товарами, послугами і творці попиту на них); г) наймані робітники, які утворюють так званий «соціальний субстрат» робітничого руху, прив'язаний до конвеєру або на більш сучасних підприємствах до комп'ютерних мереж і електронних автоматизованих пристроїв. Саме ці «рутинні працівники», писав З. Бауман, піддаються максимальній експансії, стають легко замінними представниками людського фактору виробництва [13, с. 85–86]. Отже, головні зміни, що стосуються праці, на думку З. Баумана, мають відношення лише до власників висококваліфікованої інтелектуальної робочої сили [14, с. 32]. Саме для них в інформаційній, знаннєвій економіці поступово повертається унікальність людської особистості, яка відновлюється в інтелектуальній праці, в якій будь-який робітник не може легко замінюватися іншим працівником.

Однак слід сказати, що за видимістю благополуччя існують складні відносини власників і невластників щодо засобів і результатів виробництва. У даній роботі представлено розгорнуту інституціональну структуру відносин капіталістичної експлуатації у постіндустріальній моделі економіки (рис. 2). Згідно з рис. 2, примус залишається головним інструментом експлуатації невластників факторів і результатів виробництва в системі сучасних відносин капіталістичної власності з боку всіх базових інститутів.

Із боку інституту власності функція неекономічного примусу не зникає, вона набуває ірраціональної форми демонстративної байдужості до проблем існування бідних. Їх виживання, за концепцією демократичного капіталізму, не повинно турбувати державу, адже вони самі про себе мають подбати. Функція економічного примусу частково делегується прошаркові менеджерів, які використовують певні соціальні інструменти (маніпулювання інформацією, суб'єктивізм управлінських рішень, що зачіпає інтереси підлеглих і не виключає зловживання дестимулами (штрафами, доганями) тощо) з метою «виправлення» поведінки підлеглих, а фактично координування її у своїх інтересах [12]. Отже, підтверджуються на практиці висновки, зроблені українською дослідницею І.Г. Філіпповою, про те, що з часом інститути власності-влади діють уже не шляхом фізичного примусу (правового і неправового), а, прикриваючись гаслами демократії, використовують нові форми й відповідні механізми примусу [5, с. 19]. До таких форм пригнічення слід віднести соціальний, ідеологічний, психологічний, культурно-освітній примус.

Соціальний примус пов'язаний із тим приниженням значущості інституту праці, яка поступово виродилася у «роботу», й соціальні відносини на підприємствах, фірмах розділилися на: по-перше, робочі нестійкі зв'язки між колегами, адже кожного співробітника можна замінити [5, с. 21]; по-друге, стійкі зв'язки управлінської залежності персоналу

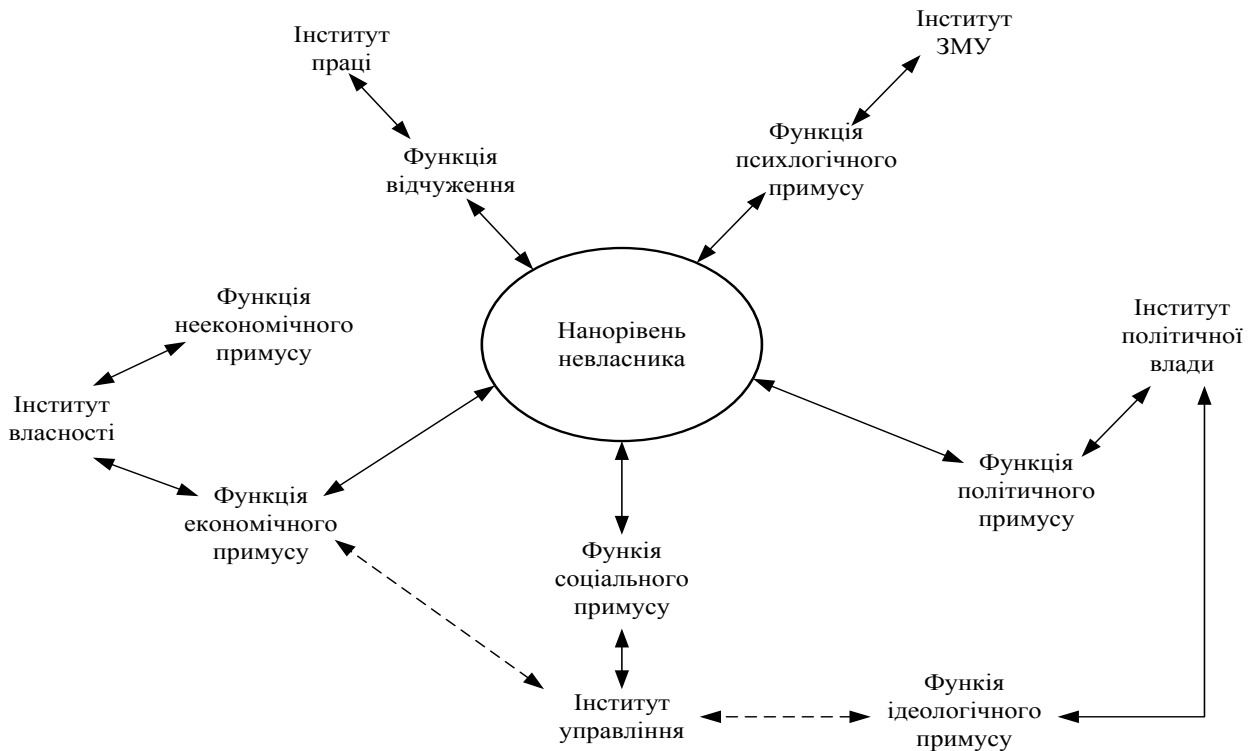

Рис. 2. Інституціонально-функціональна структура відносин експлуатації у постіндустріальній моделі власності

від менеджерів; по-третє, усталені зв'язки владної залежності найманих робітників від роботодавців-власників. Якщо праця є товаром, то соціальні відносини між цими суб'єктами зведені до трансакцій (обміну) правомочностями. Поступове витіснення соціальних відносин трансакціями закономірно призвело до зростання «обсягу примусу» й надмірної ролі інституту влади.

Саме цей момент відзначив З. Бауман, учений-соціолог, відомий своїми дослідженнями сучасного суспільства. Він відзначав, що сучасний найманий робітник має відчуття своєї повної заміненості (у будь-який час і будь-якою особою), яке посилюється тим, що підприємці штучно стимулюють безробіття, щоб знизити витрати на оплату праці. Безробіття, своєю чергою, забезпечує так звану «гнучкість» робочої сили до впливу капіталу, тобто вимушеність найманих працівників бути «більш поступливими» у питанні оплати їхньої праці [13; 14, с. 15].

Як відзначалося вище, описана ситуація стосується найманих робітників із середнім рівнем кваліфікації, для них процес десоціалізації як невідмінний наслідок «виродження» інституту праці не припиняється навіть за переходу до постіндустріальної моделі суспільства. Саме цю особливість становища найманих робітників охарактеризував Бауман, підкреслюючи, що вони не є однорідною системою, адже не всі виступають носіями креативно-інтелектуального ресурсу.

Ідеологічний і культурно-освітній примус забезпечується з використанням інститутів політичної влади і засобів масової інформації (ЗМІ), які завдяки використанню реклами, вкидання «фейків» у медіапростір, спотворенню системи цінностей, переписуванню історії тощо деформують масову свідомість соціуму, його аксіологічні установки, отже, здійснюють значний психологічний тиск на суспільство. Таким чином, інститут політичної влади, крім традиційної функції політичного примусу, здійснює також ідеологічний тиск, що у відкритій формі виявився у соціалістичній моделі господарства та у прихованій формі донині притаманний сучасній постіндустріальній економіці.

Інститут політичної влади реалізується державою, яка виконує функції поточного негативного зворотного зв'язку (функції контролю і примусу щодо виконання формальних норм і правил) згідно з інтересами класу капіталістів, які ініціюють зміни цих правил і норм, а наймані робітники у такій інституціональній адаптації постбуржуазного суспільства участі не беруть [15]. Отже, підтверджується, таким чином, висновок К. Маркса про те, що державна влада є концентрованим і організованим суспільним насиллям [16, с. 761], і це насилля здійснюється відносно власного населення, не кажучи вже про колоніальні і залежні країни.

У поєднанні з психологічним тиском ангажованих державою ЗМІ неекономічна експлуатація найманих робітників у так званих «посткапіталістичних» економіках, які пройшли індустріальну стадію розвитку, сягає значного рівня, отже, аж ніяк не зникає, а, навпаки, сприяє відтворенню у нових умовах ще більш антигуманної системи експлуатації.

Підтвердженням зробленого висновку є праці іноземних учених, присвячені дослідженню нового етапу еволюції економіки знань [17; 18]. Дослідники визначили, що таким новим етапом є комунікативний («інформаціональний») капіталізм. За образним визначенням американської дослідниці Джоді Дін, комунікативний капіталізм – це «... нова економіко-ідеологічна епоха, в якій інкорпорування (капіталізація) соціальності, знань і творчості людей сягає своєї вищої форми». Через мережеві контакти індивідів їхні світогляд, моральні цінності, споживчі смаки потрапляють у сферу глобальної влади цифрових комунікацій, яка визначає «поведінку, комунікативні стратегії, політичні ... соціально-культурні, релігійні, обивательські тощо вподобання масових користувачів світової мережі» [17]. Як справедливо зазначають російські дослідники Д.П. Гавра і В.В. Декалов, комп'ютеризація й «інформаціоналізація» стають інструментами позаекономічного (неекономічного) примусу, а саме психологічного тиску, не лише масових користувачів, які пропонують послуги «матеріальної» праці, а й власників інтелектуально-креативних ресурсів, незважаючи на їх статус зайнятості (фрілансери, штатні або позаштатні наймані робітники великих корпорацій). Із появою «комунікативно-інформаціонального» капіталізму очевидно стає «комунікативна експлуатація», яка визначається як «процес відчуження інформаційних продуктів, що створюються Інтернет-аудиторією в інтересах третіх суб'єктів (монополій), причому відчуження відбувається на різних рівнях: даних, уваги, політичних можливостей тощо» [18, с. 30–31] за схемою, що апробована під час експлуатації «матеріальної» праці.

Сутність схеми полягає у тому, що комп'ютерні технології дають змогу монополіям прискорити процеси автоматизації-роботизації як «матеріальної», так і «нематеріальної» (інтелектуальної) праці, що «передбачає подальші кроки: «скорочення робочого тижня, введення універсального базового доходу» (встановлення контролю над оплатою інтелектуальної праці) і «перегляд робочої етики» (відновлення контролю над саморозвитком висококваліфікованого найманого робітника) [19, с. 173].

Слід погодитися з висловленням Д.С. Бойченко про те, що головним наслідком упровадження описаної схеми є своєрідний «кінець «дипломатії між капіталізмом і демократією», адже глобальний капітал активно приступив до регулювання

інтелектуальної праці, її оплати, режиму виконання інтелектуально-емних операцій, як раніше повністю відрегламентував «матеріальну» працю [19, с. 185; 20, с. 104–105].

Ще раніше момент посилення політичного і психологічного тиску на пересічних членів суспільства був описаний у роботі видатних фахівців із питань синергетики С.П. Курдюмова і Г.Г. Малинецького. Ці автори з позицій теорії фазового простору розкрили сутність розрекламованого «інформаційного управління»[21]. Використовуючи поняття синергетики, вчені довели, що коли соціальна система входить у сферу можливих різних змін (так званих «джокерів»), то величезний вплив на прийняття рішень пересічними громадянами отримують ті представники влади, політики і вчені, які усвідомили, що система вже знаходиться у сфері «джокера», отже, можна маніпулювати свідомістю й поведінкою людей навіть усупереч здоровому глузду і своїм інтересам. Маніпулятори переводять свідомість мас у «сферу джокера», дезорієнтуючи їх, спотворюючи (хоча б тимчасово) сенс цінностей, очікувань. На якийсь час замість одного русла зі своїми параметрами порядку у свідомості пересічних громадян виникає інше, саме таке, на яке розраховують маніпулятори, переслідуючи виключно власні інтереси [21; 22]. Таке «інформаційне управління» у постіндустріальну епоху не перестає бути найважливішим способом впливу на поведінку, життєві установки суспільства з боку структур, які уособлюють інститути власності – влади – управління й мають адміністративні, інформаційні тощо ресурси для відповідних соціальних маніпуляцій і «маскування» процесів неекономічної та економічної експлуатації в інформаційно-знаннєвій економіці та нових формах її еволюції.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи викладений матеріал, необхідно зауважити, що постіндустріальна модель функціонування системи відносин капіталістичної власності, яка приходить на зміну її індустріальної моделі, має такі характерні риси: по-перше, виникає серія синергетичних ефектів у функціонуванні сучасної капіталістичної власності, пов'язаних із взаємодіями інститутів власності – управління, власності – праці, управління – праці; по-друге, синергетичні ефекти мають позитивний характер, якщо взаємодія означених інститутів сприяє зростанню капіталу, майна й економічної влади власників ресурсів. Синергетичні ефекти також можуть мати двоїстий характер, демонструючи зовнішній позитивний характер (соціалізацію найманої праці, поліпшення майнового, інституціонально-соціального статусу найманого персоналу як не власника або обмеженого співвласника капіталу) й приховуючи посилення внутрішньої конфліктності відносин власників-робо-

тодавців та найманих робітників. Дослідження інституціонально-функціональної структури відносин експлуатації у постіндустріальній моделі власності показало, що, крім економічного примусу, утворюються й посилюються такі позаекономічні форми примусу, як ідеологічний, політичний, культурно-освітній, психологічний, що підтверджується появою так званого комунікативно-інформаційного капіталізму, за якого виникає «комунікативна експлуатація» світовими монополіями масової Інтернет-аудиторії.

Подальші дослідження у цьому напрямі можуть бути пов'язані з поглибленим вивченням механізмів та інструментів «комунікативної» експлуатації користувачів Інтернет-мережі у межах національних економік та світового господарства у цілому.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Титов А.В. Интеллектуализация факторов производства в условиях становления экономики знаний : автореферат дис. ...канд. эконом. наук : 08.00.01. Казань, 2013. 26 с.
2. Ціннісні орієнтири інституціоналізації економічного розвитку : колективна монографія / за заг. ред. А.О. Задой. Донецьк : НГУ, 2010. 768 с.
3. Завгородня О.О., Тарасевич В.М. Прологмени до економічної неосології. *Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму*. 2012. № 1(5). Т. 1. С. 117–125.
4. Тарасевич В.Н., Завгородня Е.А. Инновационно-информационная экономика: постиндустриальность, генерационность, открытость. *Экономика Украины*. 2018. № 3(668). С. 36–49.
5. Филиппова И.Г. Методологическая концепция анализа социально-экономических систем : монография. Луганск : ВГУ им. В. Даля, 2012. 264 с.
6. Фролов Д.П., Шелестова Д.А. Институциональный фактор развития экономики, основанной на знаниях. *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 3. Экономика. Экология*. 2009. № 1(14). С. 6–15.
7. Сарайкина Е.М. Реализация интеллектуально-креативного ресурса в системе управления предпринимательскими структурами в постиндустриальной экономике : автореферат дис. ...канд. эконом. наук. Казань, 2013. 25 с.
8. Черкашина Т.Ю. Субъекты экономики знаний: ролевые позиции среднего класса. *Регион: экономика и социология*. 2008. № 1. С. 97–112.
9. Шевко Н.Р. Развитие субстанциональной концепции информации в экономике, основанной на знаниях : автореферат дис. ... доктора эконом. наук : 08.00.01. Казань, 2014. 48 с.
10. Клейнер Г.Б. Эволюция институциональных систем. Москва. : Наука. 2004. С. 212.
11. Финогонова Е.А. Синергетичний ефект: подходи к определению и классификация. *Вестник науки и образования*. 2017. № 5(29). Т. 1. С. 68–71.
12. Келсо Л.О., Келсо П.Х. Демократия и экономическая власть. Сан-Франциско : Институт Келсо по изучению экономических систем, 2007. 268 с.

13. Бауман З. Возвышение и упадок труда. *Социологические исследования*. 2004. № 5. С. 77–86.

14. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / пер. с англ. Москва : Весь Мир. 2004. 188 с.

15. Фомина Ю.А. Исследование теории К. Маркса на основе системного подхода. Часть I. Теория капитализма. *Вестник Омского университета. Серия «Экономика»*. 2013. № 4. С. 22–27.

16. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т. I. Кн. I. Процесс производства капитала. Москва : Политиздат, 1978. 907 с.

17. Dean J. Communicative Capitalism: Circulation and the Foreclosure of Politics. *Cultural Politics*. 2005. № 1(1). P. 51–74.

18. Гавра Д.П., Декалов В.В. Коммуникативный капитализм: методологические предпосылки и парадигмальное позиционирование. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2018. № 21(1). С. 27–43. URL : <https://doi.org/10.31119/jssa>. (дата звернення: 24.04.2020).

19. Бойченко Д.С. Уничтожение труда: капитализм, информационализм и прерванная история автоматизации. *Шаги Steps*. 2017. № 2. С. 168–190. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/unichtozhenie-truda-kapitalizm-informatsionalizm-i-prervannaya-istoriya-avtomatizatsii> (дата звернення: 25.04.2020).

20. Боулз С. Моральная экономика: почему хорошие стимулы не заменяют хороших граждан. *Экономическая социология*. 2016. Т. 2. № 4. С. 100–129.

21. Курдюмов С.П., Малинецкий Г.Г. Синергетика и системный анализ. Новое в синергетике: Взгляд в третье тысячелетие. Москва : Наука, 2002. URL : <http://spkurdyumov.ru/forecasting/novoe-v-sinergetike-vzglyad-v-trete-tysyacheletie/> (дата звернення: 25.04.2020).

22. Рыбакова И.Н. Параметры порядка социокультурного пространства формирующегося информационного общества. *Нелинейная динамика и постнеклассическая наука*. Москва : РАГС, 2003. С. 282–290.

REFERENCES:

1. Titov A.V. (2013) *Intellectualizatsiya faktorov proizvodstva v usloviyakh stanovleniya ekonomiki znaniy* [Intellectualization of factors of production in the context of the formation of a knowledge economy] (PhD tesis): Kazan'.

2. Zadoi A.O. (ed) (2010) *Tsinnisni oriientyry instyut-sionalizatsii ekonomichnoho rozvytku* [Values of institutionalization of economic development], Donetsk: Derzhavnyi VNZ «NHU». (in Ukrainian)

3. Zavgorodnyaya E.A., Tarasevich V.N. (2012) Prolehomeny do ekonomichnoi neosolohii [Prolegomena to economic neosology]. *Biuletyn Mizhnarodnoho Nobelivskoho ekonomichnoho forumu*. no 1 (5). vol. 1, pp. 36–46.

4. Tarasevich V.N., Zavgorodnyaya E.A. (2018) Innovatsionno-informatsionnaya ekonomika: postindustrial'nost', generatsionnost', otkrytost' [Innovation and information economy: postindustriality, generality, openness]. *Ekonomika Ukrainy*. no. 3 (668), pp. 36 – 49.

5. Filippova I.G. (2012) *Metodologicheskaya kontseptsiya analiza sotsial'no-ekonomicheskikh sistem:*

monografiya [Methodological concept for the analysis of socio-economic systems: monograph]. SNU im. V. Dalia. (in Ukrainian)

6. Frolov D.P., Shelestova D.A. (2009) *Institutsional'nyy faktor razvitiya «ekonomiki, osnovanoy na znaniyakh*. [Institutional factor for the development of a “knowledge-based economy”]. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 3. Ekonomika. Ekologiya*. no. (14), pp. 6–15.

7. Saraykina E.M. (2013) *Realizatsiya intellektual'no-kreativnogo resursa v sisteme upravleniya predprinimatel'skimi strukturami v postindustrial'noy ekonomike* [Realization of the intellectual and creative resource in the system of managing entrepreneurial structures in the post-industrial economy] (PhD tesis): Kazan'.

8. Cherkashina, T.Yu. (2008) *Sub'ekty ekonomiki znaniy: rolevye pozitsii srednego klassa* [Subjects of the knowledge economy: role positions of the middle class]. *Region: ekonomika i sotsiologiya*. no.1, pp. 97–112.

9. Shevko N.R. (2014) *Razvitie substantsional'noy kontseptsii infomatsii v ekonomike, osnovannoy na znaniyakh* [The development of the substantive concept of information in a knowledge-based economy] (PhD tesis): Kazan'.

10. Kleyner G.B. (2004) *Evolutsiya institutsional'nykh sistem* [The evolution of institutional systems]. Moscow : Nauka. pp. 212. (in Russian)

11. Finogenova E.A. (2017) *Sinergetichnyy effekt: podkhody k opredeleniyu i klassifikatsiya* [Synergistic effect: definition approaches and classification]. *Vestnik nauki i obrazovaniya*. № 5(29), tom 1, pp. 68–71.

12. Kelso L. O., Kelso P. Kh. (2007) *Demokratiya i ekonomicheskaya vlast'*. [Democracy and Economic Power]. San-Frantsisko: Institut Kelso po izucheniyu ekonomicheskikh sistem.

13. Bauman Z. (2004) *Vozvyshenie i upadok truda* [The rise and decline of labor]. *Sotsiologicheskie issledovaniya*. no. 5, pp. 77–86.

14. Bauman Z. (2004) *Globalizatsiya. Posledstviya dlya cheloveka i obshchestva* [Globalization. Implications for humans and society]. Moscow : Ves' Mir. (in Russian)

15. Fomina Yu.A. (2013) *Issledovanie teorii K. Marksa na osnove sistemnogo podkhoda. Chast' I. Teoriya kapitalizma*. [The study of the theory of K. Marx based on a systems approach. Part I. Theory of Capitalism]. *Vestnik Omskogo universiteta. Seriya «Ekonomika»*. no. 4, pp. 22–27.

16. Marks K. (1978) *Kapital. Kritika politicheskoy ekonomii. T. I. Kn. I. Protsess proizvodstva kapitala* [Capital. Criticism of political economy. T. I. Book. I. The process of capital production]. Moscow: Politizdat. (in Russian)

17. Dean J. (2005) *Communicative Capitalism: Circulation and the Foreclosure of Politics*. *Cultural Politics*. no 1 (1). pp. 51–74.

18. Gavra D.P., Dekalov V.V. (2018) *Kommunikativnyy kapitalizm: metodologicheskie predposylki i paradigmal'noe pozitsionirovanie*. [Communicative Capitalism: Methodological Background and Paradigm Positioning]. *Zhurnal sotsiologii i sotsial'noy antropologii*. no.21(1), pp. 27–43. Available at: <https://doi.org/10.31119/jssa>. (accessed 24.04.2020).

19. Boychenko D.S. (2017) *Unichtozhenie truda: kapitalizm, informatsionalizm i prervannaya istoriya avtoma-*

tizatsii [Labor Destruction: Capitalism, Informationalism, and the Interrupted History of Automation]. *Shagi Steps*. no.2, pp.168-190. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/unichtozhenie-truda-kapitalizm-informatsionalizm-i-prervannaya-istoriya-avtomatizatsii> (accessed 25.04.2020).

20. Boulz S. (2016) Moral'naya ekonomika: pochemu khoroshie stimuly ne zamenyat khoroshikh grazhdan [Moral economics: why good incentives do not replace good citizens]. *Ekonomicheskaya sotsiologiya*. vol. 2, no. 4, pp.100–129.

21. Kurdyumov S.P., Malinetskiy G.G (2002) Synergetics and systems analysis. New in Syner-

getics: *A Look into the Third Millennium* [Synergetics and systems analysis. New in Synergetics: A Look into the Third Millennium]. Moscow: "Science". Available at: <http://spkurdyumov.ru/forecasting/novoe-v-sinergetike-vzglyad-v-trete-tysyacheletie/> (accessed 25.04.2020).

22. Rybakova I.N. (2003) Parametry poryadka sotsiokul'turnogo prostranstva formiruyushchegosya informatsionnogo obshchestva [The order parameters of the sociocultural space of the emerging information society]// *Nelineynaya dinamika i postneklassicheskaya nauka*. [Nonlinear dynamics and post-nonclassical science] Moscow: RAGS. pp. 282–290.